

EL COR DE L'EVANGELI I LA JERARQUIA DE LES VERITATS

Enric BENAVENT VIDAL, bisbe de Tortosa

Adreça: Cruera, 5-7
43500 TORTOSA
E-mail: bisbe@bisbattortosa.org

Resum

El concepte de *jerarquia de les veritats* ha estat introduït en els documents del magisteri de l'Església en el decret sobre l'ecumenisme del Concili Vaticà II, en indicar com s'ha viure el diàleg ecumènic. Es tracta d'una expressió que ha tingut més «èxit» en el temps del postconcili del que segurament imaginaven els pares conciliars, perquè inclou una tensió entre la importància objectiva d'una veritat i l'obligació de creure tots els dogmes. D'altra banda, l'ús d'aquesta expressió ha passat de l'ecumenisme a l'hermenèutica teològica. S'ha presentat també com un criteri que ha inspirat la redacció del *Catecisme de l'Església Catòlica* i, darrerament el papa Francesc l'ha presentada en la seva Exhortació *La joia de l'Evangelí* com un criteri per a l'acció evangelitzadora de l'Església en el moment actual, deduint-ne les conseqüències pastorals.

Paraules clau: *Jerarquia de les veritats*, ecumenisme, hermenèutica, catecisme, *Evangelii gaudium*.

Abstract

The concept of the hierarchy of truths was introduced into the documents of the magisterium of the Church in the Vatican II decree on ecumenism, in indicating how ecumenical dialogue can be put into practice. Its success in the post-Council years has no doubt been greater than anything the conciliar fathers could have imagined, because it comprises a tension between the objective importance of a truth and the necessity for believing all the dogmas. Furthermore, it is a concept that has crossed from the domain of ecumenism to that of hermeneutic theology. It has also emerged as a criterion for the evangelistic action of the Church in the present day, with the pastoral consequences that devolve from it.

Keywords: *Hierarchy of truths, ecumenism, hermeneutic, catechism, Evangelii gaudium.*

1. LA JERARQUIA DE LES VERITATS EN EL CONCILI VATICÀ II: L'ECUMENISME

Al número 11 del Decret sobre l'Ecumenisme del Concili Vaticà II *Unitatis redintegratio*, ens trobem amb una afirmació que introdueix per primera vegada en un document del magisteri de l'Església l'expressió *Jerarquia de les veritats*. En aquest número el Concili indica tres qüestions a tenir en compte en el diàleg ecumènic: una en referència al contingut de la fe, una altra en relació amb la forma d'exposar la fe i, finalment, dóna també una indicació respecte al mode d'actuar en el diàleg ecumènic.

Respecte al contingut de la fe, el Concili recorda: «Cal absolutament que tota la doctrina sigui exposada amb claredat. Res no hi ha tan estrany a l'ecumenisme com el fals irenisme, amb el qual es desvirtua la puresa de la doctrina catòlica i se n'enfosqueix el genuí i veritable sentit». En relació amb la forma d'exposar la fe, el decret diu que s'ha de fer «amb més profunditat i més exactitud, a fi que tant per la forma com pel llenguatge pugui ser ben entesa també pels germans separats». A més, indica un principi a tenir en compte en la forma de procedir en el diàleg ecumènic: «A més, en el diàleg ecumènic, els teòlegs catòlics [...] en confrontar les doctrines, no oblidin que hi ha un ordre o "jerarquia" de les veritats en la doctrina catòlica, per raó de llur diferent nexa amb el fonament de la fe cristiana» (UR 11). Aquí trobem per primera vegada l'expressió que constitueix el tema d'aquestes reflexions.

Es tracta d'una expressió que ha tingut una gran ressonància en el temps del postconcili. El Vaticà II l'ha emprada en el context del diàleg ecumènic per indicar que en aquest diàleg cal procedir partint de l'essencial, perquè els acords sobre els elements essencials de la fe cristiana són el fonament sobre posteriors acords respecte a altres temes que poden ser objecte de discussió.

Aquest criteri pot produir i de fet ha produït fruits en el diàleg ecumènic. De fet, la professió de fe trinitària (que és l'element essencial de la fe cristiana) és el fonament per a un acord de reconeixement mutu de la validesa del baptisme administrat per les esglésies i comunitats cristianes. Algunes afirmacions que trobem en els documents conciliars com la que fora dels límits visibles de l'Església catòlica poden trobar-se elements de salvació com «la paraula de Déu escrita, la vida de la gràcia, la fe, l'esperança i la caritat, i altres dons interiors de l'Esperit Sant i elements visibles» (UR 3); o que «molts actes de culte de la religió cristiana» que es troben entre els germans separats «poden sens dubte produir la vida de la gràcia i cal dir que són aptes per obrir l'accés a la comunió de la salvació» (UR 3); o les afirmacions del núm. 15 de la *Lumen Gentium* on, a més de reconèixer certs elements externs que posseeixen els batejats no catòlics (la Sagrada Escriptura per norma de fe i de vida,

el caràcter baptismal que els lliga a Crist, la professió de fe trinitària, o altres sagraments, etc...), també s'afirma que l'Esperit Sant «obra també en ells per mitjà de dons i gràcies».

El reconeixement de l'existència en les altres esglésies i comunitats cristianes, no sols de mitjans de salvació, sinó també de dons de salvació, no pot entendre's més que des del fet que hi ha veritats fonamentals de la fe cristiana que són compartides per les esglésies. En la mesura que hi ha una comunió en les veritats fonamentals de la fe, es pot acceptar també que existeixen mitjans de salvació que, per l'acció de l'Esperit Sant, poden arribar a ser eficaços i, per tant, ser instruments perquè Déu concedeixi la seua gràcia.

Ara bé, cal reconèixer que no tot està resolt en l'àmbit ecumènic a l'hora d'aplicar aquest principi a temes concrets, fonamentalment perquè encara no hi ha un acord sobre el valor i la importància de les diferents veritats de la fe en el conjunt de la doctrina, i en conseqüència, sobre el contingut concret d'aquesta jerarquia de veritats. Mencionaré tres fets que són expressió de les dificultats per a arribar a un acord complet sobre el contingut d'aquesta expressió i la seua aplicació a l'ecumenisme:

1. En un document redactat per representants del Consell Ecumènic de les Esglésies i del Pontifici Consell per a la Unitat dels Cristians l'any 1990,¹ titulat *La noció de jerarquia de veritats* trobem una enumeració de criteris per ajudar-nos a descobrir quines són les veritats fonamentals de la fe (prioritat dels set primers concilis ecumènics, els símbols apostòlic i nicensoconstantinopolità), quins són els mitjans fonamentals de salvació (prioritat del baptisme i l'Eucaristia sobre els altres sagraments) i, finalment, es formulen alguns principis per a valorar les distintes veritats segons la relació més o menys pròxima amb el nucli de la Revelació. Aquests criteris són un avanç, perquè ens donen pistes per buscar un acord sobre la importància que una veritat pugui tenir en el conjunt de la fe, però per ells mateixos no resolen tots els problemes.

2. De fet, encara hi ha veritats o temes teològics i doctrinals la valoració dels quals pot ser motiu de desacord ecumènic. Pensem, per exemple, en la importància que les comunitats que tenen el seu origen en la Reforma de Luter concedeixen a la doctrina de la justificació. De fet, un dels temes que es tracten en la declaració conjunta luterana-catòlica sobre la doctrina de la justificació és, precisament, el tema de la funció criteriògica d'aquesta doctrina: ¿És la doctrina de la justificació el criteri de tot l'ensenyament cristià o

1. Traducció al castellà en *Enchiridion Oecumenicum* 2, Salamanca 1992, 149-159.

és la *Regula fidei*, on s'ha d'emmarcar tot l'ensenyament de l'Església, el criteri per a distingir l'autèntica doctrina de la justificació?²

3. Un dels temes que s'ha plantejat en el diàleg ecumènic ha estat el valor dels dogmes mariològics de la Immaculada Concepció de la Mare de Déu i de l'Assumpció de Maria en cos i ànima a la glòria celestial. Aquestes veritats no serien fonamentals segons els criteris del document del Grup de Dombes i segurament són els dogmes més afectats per certes interpretacions del principi de la jerarquia de veritats. De fet, alguns teòlegs³ i grups de diàleg ecumènic⁴ han formulat la hipòtesi que es pugui assolir la unitat plena entre tots els cristians sense que sigui necessari creure aquestes veritats de la fe que l'Església ha declarat solemnement que pertanyen al dipòsit de la Revelació.

2. UNA EXPRESSIÓ PLENA DE TENSÍO

Aquesta expressió, que té el seu origen en eixa indicació d'UR 11 sobre el mode de practicar el diàleg ecumènic, ha tingut més ressonància en el temps postconciliar del que segurament imaginaven els que van proposar que s'incorporés al text conciliar.⁵ Estem davant d'una expressió que ha tingut un «èxit» en el temps del postconcili semblant a altres que trobem en els textos conciliaris. Al meu entendre, aquest «èxit» es deu a la tensió que contenen aquestes expressions, el que ha provocat que certs debats teològics s'hagin centrat en elles.

Posem un exemple: hi ha un cert paral·lelisme entre la noció de jerarquia de veritats i l'afirmació de LG 8 segons la qual aquesta Església (l'única Església de Crist) establida, i organitzada en aquest món com una societat, subsisteix en l'Església catòlica, governada pel successor de Pere i pels bisbes en comunió amb ell. És l'expressió *subsistit in*, que, com tots sabem, ha sigut tema de debat en l'eclesiologia del temps postconciliar. La qüestió que s'ha plantejat és si, en emprar l'expressió *subsistit in*, es va voler evitar una identi-

2. Sobre aquesta qüestió, vegeu E. BENAVENT VIDAL, «Las cuestiones polémicas de la Declaración Conjunta sobre la doctrina de la justificación», *Revista Española de Teología* 61 (2001) 359-369.
3. H. MÜHLEN, «Die Lehre des Vatikanum II über die «hierarchia veritatum» und ihre Bedeutung für den ökumenischen Dialog», *Theologie und Glaube* 56 (1966) 303-335; A. DULLES, «A Proposal to lift Anathemas», *Origins* 4 (1974) 417-421.
4. GROUPE DES DOMBES, *Marie dans le dessein de Dieu et la communion des Saints*, Paris 1999.
5. Una visió molt completa de la problemàtica es pot trobar en C. IZQUIERDO, «La "jerarquía de verdades": su recepción en el ecumenismo y la teología», *Scripta Theologica* 44 (2012) 433-461.

ficació de l'Església de Crist amb l'Església Catòlica o el *subsistit in* ha de ser entès simplement com *és*. Si el Concili va voler evitar una identificació entre l'Església Catòlica i l'Església de Crist i, per tant, aquestes dues realitats es poden distingir i separar, fàcilment això ens porta a una relativització del valor de l'Església Catòlica en el disseny de salvació de Déu. La Congregació per a la Doctrina de la fe en la seva Declaració *Ad catholicam profundius* ha aclarit que «el uso de esta expresión, que mantiene la plena identidad entre la Iglesia de Cristo y la Iglesia Católica, no cambia la doctrina sobre la Iglesia; la verdadera razón por la cual ha sido usada es que expresa más claramente el hecho de que fuera de la Iglesia se encuentran “muchos elementos de santificación y de verdad que, como dones propios de la Iglesia de Cristo, inducen hacia la unidad católica”».⁶

Quelcom paregut ha ocorregut amb la noció de jerarquia de veritats: ¿La introducció d'aquest concepte implica que les veritats que no pertanyen al nucli essencial de la fe cristiana o que són veritats derivades o secundàries, no són obligatòries per a creure? ¿Suposa aquesta expressió la relativització de la veritat d'aquelles doctrines que estan més allunyades del nucli de la fe cristiana? ¿La diversa importància objectiva del contingut (*fides quae*), ha de portar a la conseqüència que l'assentiment creient (*fides qua*) que es demana per a unes veritats, és menor que el que es demanaria per aquelles que són fonamentals perquè pertanyen al nucli de la doctrina de la fe?

De fet, en l'immediat postconcili, arran d'aquesta expressió, es van formular algunes propostes de classificació i interpretació de les veritats de la fe que conduïen a un relativisme dogmàtic. Per indicar-ne una, que em sembla que va ser de les més radicals, citaré la de Piet Schoonenberg, en un treball sobre *Historicitat i interpretació del dogma*.⁷ El teòleg holandès distingia entre dogmes centrals i dogmes perifèrics. Són centrals aquells que es refereixen al misteri de Déu, a la salvació de l'home i amb l'home, i a Jesucrist, en qui s'uneixen els dos temes anteriors, ja que Ell és la Revelació de Déu i la Salvació de l'home. Els dogmes perifèrics són els mariològics, els eclesiològics i els ensenyaments morals. Mentre que el contingut dels dogmes centrals té un caràcter permanent, encara que la seua formulació sigui històrica, les veritats

6. CONGREGATIO PRO DOCTRINA FIDEI, *Ad catholicam profundius*, 12. Traducció al castellà en CONGREGACIÓN PARA LA DOCTRINA DE LA FE, *Documentos 1966-2007* (edició preparada per Eduardo Vadillo Romero), Madrid: BAC 2008, 784-789.

7. P. SCHOONENBERG, «Historiciteit in interpretatie van het dogma», *Tijdschrift voor Theologie* 8 (1968) 278-311.

perifèriques tindrien un caràcter històric i contingent tant en la formulació com en el contingent.

Davant d'aquesta tendència a la relativització de les veritats «secundàries» o «perifèriques», molt prompte va reaccionar la Congregació per a la doctrina de la fe, que en la seua Declaració *Mysterium Ecclesiae* (24-VI-1973), va afirmar:

Ciertamente existe un orden y como una jerarquía de los dogmas de la Iglesia, siendo como es diverso su nexo con el fundamento de la fe. Esta jerarquía significa que unos dogmas se apoyan en otros como los más principales y reciben luz de ellos. Sin embargo, todos los dogmas, por el hecho de haber sido revelados, han de ser creídos con la misma fe divina.⁸

Observem que l'expressió *jerarquia de veritats*, que és la del Vaticà II, ha estat modificada en aquesta declaració de la Congregació per a la doctrina de la fe: aquí es parla d'un ordre i com d'una jerarquia dels *dogmes*, no de les veritats. No sabem la raó per la qual, al·ludint al decret sobre l'ecumenisme del Vaticà II, es va utilitzar una expressió que no es correspon exactament amb l'emprada en l'esmentat decret ¿Està utilitzant el mateix llenguatge de Schoonenberg i, per tant, al·ludint implícitament a les seues propostes?

Certament, la noció de jerarquia de veritats implica reconèixer que no pot donar-se una mateixa importància objectiva a totes les veritats, i que el contingent objectiu de cadascuna d'elles no guarda la mateixa distància respecte del nucli del missatge de la salvació. Ara bé, això no justifica una actitud irenista, o d'indiferència dogmàtica, pel que fa a l'acceptació personal de les veritats que l'Església ensenya com a pertanyents al Dipòsit de la Revelació i que, per tant, s'han de creure amb fe certa, encara que el seu contingent estiga més «allunyat» del nucli central del missatge de la salvació. Malgrat tot, no podem negar que ens trobem davant d'una aparent tensió que ha de ser abordada en la reflexió teològica, per intentar superar-la.

3. DE L'ECUMENISME A L'HERMENÈUTICA TEOLÒGICA

D'una manera imperceptible, i quasi sense adonar-nos-en, hem passat del diàleg ecumènic al camp de l'hermenèutica dogmàtica i teològica. És aquest

8. CONGREGATIO PRO DOCTRINA FIDEI, *Mysterium ecclesiae*, 16. Traducció castellana CONGREGACIÓN PARA LA DOCTRINA DE LA FE, *Documentos 1966-2007*, 75-89.

un àmbit en el qual s'ha ampliat la reflexió sobre el concepte de *jerarquia de les veritats*. L'any 1988 la Comissió Teològica Internacional va publicar un document sobre *La interpretació dels dogmes*.⁹ En ell es recorda que un dogma concret s'interpreta correctament si no se'l veu aïlladament, sinó que se'l contempla integrat en el conjunt de la doctrina i de la vida de l'Església i també en la totalitat de tots els dogmes.¹⁰

Per a comprendre com està integrat un dogma en la totalitat de la fe cristiana, cal atendre a dos principis. El primer va ser indicat pel Concili Vaticà I: es tracta del *nexus mysteriorum*, és a dir, de la relació que els diversos misteris o veritats de la fe guarden entre ells. El segon és el que ha sigut indicat pel Concili Vaticà II: «Además —afirma la Comissió Teològica Internacional— hay que atender al orden o “jerarquía de las verdades” en la doctrina católica, que se sigue de su diverso modo de conexión con el fundamento cristológico de la fe cristiana. Aunque, sin duda, hay que mantener todas las verdades reveladas con la misma fe divina, su importancia y su peso se diferencian según su relación al misterio de Cristo».¹¹

Dos aspectes crec que han de ser tinguts en compte en aquesta aportació de la Comissió Teològica Internacional. El primer és la relació que s'estableix entre la idea d'una jerarquia de veritats i el principi indicat pel Vaticà I com a font de progrés de la teologia i, per tant, de la comprensió de la fe cristiana (el *nexus mysteriorum*). En segon lloc, hem de tenir en compte que, mentre el Concili Vaticà II en *Unitatis redintegratio* parla de la diversa connexió de les distintes veritats amb «el fonament de la fe cristiana», la Comissió Teològica Internacional dóna un clar i explícit contingut cristològic a eixe «fonament» de la fe cristiana: parla del «fonament cristològic de la fe cristiana» i diu que la importància i el pes de les distintes veritats depenen de «la seua relació al misteri de Crist». La Comissió Teològica Internacional ha interpretat l'ensenyament del decret *Unitatis redintegratio* en una perspectiva cristològica.

Em sembla que aquesta relació entre la idea de *jerarquia de les veritats* i el *nexus mysteriorum* és el camí per a superar la tensió pròpia d'aquesta expressió: ¿Com afirmar, al mateix temps, que unes veritats estan més a prop del nucli de la fe que altres, i que totes han de ser acceptades amb la mateixa obediència de fe? El Concili Vaticà I estableix un criteri per a una comprensió més profunda de la fe. La idea que entre totes les veritats hi ha un *nexus* ens fa pensar que totes les veritats s'il·luminen mútuament entre elles.

9. Traducció castellana: COMISIÓN TEOLÓGICA INTERNACIONAL, *Documentos 1969-1996*, 417-453.

10. *Ibíd.*, 437.

11. *Ibíd.*, 437.

Aquest criteri del Vaticà I ens ajuda a entendre correctament el principi de la jerarquia de les veritats formulat pel Vaticà II. La idea d'una jerarquia de veritats ens porta a pensar espontàniament en una relació descendent: les veritats més allunyades del nucli de la fe són «deduccions», derivacions o conseqüència de les veritats principals. Per tant, les veritats fonamentals són les determinants per a entendre correctament les secundàries. Açò és així fins a un cert punt: les veritats secundàries únicament s'entenen correctament si les contemplem des de l'horitzó de les veritats fonamentals. Però no podem oblidar que també és cert que les veritats «secundàries» són determinants per entendre correctament les veritats fonamentals de la fe. Posem dos exemples: la doctrina que únicament un sacerdot vàlidament ordenat pot dur a terme la celebració de l'Eucaristia il·lumina la comprensió que l'Església té, no sols del ministeri sacerdotal, sinó també del misteri eucarístic. Els dogmes mariològics, en els que s'expressa la funció de la Mare de Déu en la història de la salvació, i que són considerats secundaris per la majoria dels teòlegs que han reflexionat sobre aquesta expressió del Vaticà II, ajuden a comprendre, per exemple, com la humanitat coopera a la seua salvació i, en conseqüència, la doctrina del Decret sobre la Justificació del Concili de Trento sobre la possibilitat i la necessitat que l'home coopere a la seua justificació.

Com ha indicat el professor César Izquierdo: «La imagen de “jerarquía” no se debería ver tanto como un ordenamiento por categorías cuanto un entramado racional que tiene un centro, núcleo o fundamento que sirve de apoyo. Por ello, el principio de la jerarquía de verdades es, sobre todo, un principio interpretativo basado en la idea de que todos los contenidos de la fe aclaran en definitiva la revelación de Dios, tal como se ha realizado en Jesucristo por el Espíritu Santo para la salvación de los hombres».¹² Si açò es té en compte comprenem per què, encara que aparentment la importància de certes veritats és secundària, perquè estan més allunyades del centre de la revelació, a totes se'ls ha de prestar la mateixa adhesió de fe.

4. LA JERARQUIA DE VERITATS I EL CATECISME DE L'ESGLÉSIA CATÒLICA

En algunes conferències per a presentar el Catecisme de l'Església Catòlica, tant el llavors cardenal Joseph Ratzinger com el cardenal Schönborn, van

12. C. IZQUIERDO, «La “jerarquía de verdades”: su recepción en el ecumenismo y la teología», 455.

coincidir en la idea que el principi de la *jerarquia de les veritats* era un element clau per entendre també l'estructura del Catecisme.¹³

Joseph Ratzinger, en explicar l'estructura lògica de la primera part del Catecisme, justificava el motiu de l'elecció del símbol apostòlic seguint Henri de Lubac, amb les paraules següents:

El símbolo bautismal es esencialmente una confesión del Dios viviente, del Dios uno en tres personas. Ésta es la división primordial, que al mismo tiempo descubre la esencia simple de la fe, la cual es siempre y en todas partes la misma: creemos en el Dios viviente, que como Padre, Hijo y Espíritu Santo es un Dios único. El se nos ha donado en la encarnación del Hijo y permanece continuamente cerca de nosotros mediante el envío del Espíritu Santo. Todo lo demás es desarrollo. De esta forma el Catecismo muestra ya, a partir de su estructura, la jerarquía de verdades de la que ha hablado el Vaticano II.¹⁴

El nucli de la fe és la confessió trinitària. Tota la resta és el seu desenvolupament. El Catecisme, en la seua estructura, intenta posar de manifest la jerarquia de les veritats de la fe cristiana. L'expressió és emprada per a indicar el caràcter orgànic del contingut de la fe a partir d'un nucli central. Per a Joseph Ratzinger el principi de jerarquia de veritats no s'ha d'entendre com un principi de sostracció (com si es poguera reduir la fe a uns punts essencials, quedant la resta a discreció de cada individu), ni tampoc en el sentit que hi ha veritats més segures i veritats menys segures.¹⁵

També el cardenal Schönborn, en l'exposició de les idees directrius i temes fonamentals del Catecisme de l'Església Catòlica, al·ludeix a la jerarquia de veritats com un dels principis inspiradors del Catecisme (junt amb la idea de la unitat en la tradició, inclosa la Sagrada Escripura, que trobem en DV 9). Per a ell, la jerarquia de veritats «significa que las diversas verdades de la fe están agrupadas en torno a un punto central y, a partir de él, se hallan ordenadas entre sí, pero no que las verdades que no se hallan en el centro serían por ello menos verdaderas».¹⁶ Estem, per tant, davant d'un principi

13. Es poden trobar els textos en: J. RATZINGER – CH. SCHÖNBORN, *Introducción al Catecismo de la Iglesia Católica*, Madrid: Ciudad Nueva 1994.

14. J. RATZINGER, «Introducción al Catecismo de la Iglesia Católica», en J. RATZINGER – CH. SCHÖNBORN, *Introducción al Catecismo de la Iglesia Católica*, 35.

15. CH. SCHÖNBORN, «El Catecismo de la Iglesia Católica: ideas directrices y temas fundamentales», en J. RATZINGER – CH. SCHÖNBORN, *Introducción al Catecismo de la Iglesia Católica*, 47.

16. CH. SCHÖNBORN, «El Catecismo de la Iglesia Católica: ideas directrices y temas fundamentales», en J. RATZINGER – CH. SCHÖNBORN, *Introducción al Catecismo de la Iglesia Católica*, 47.

orgànic d'estructuració, que no pot ser confós amb diferents graus de certesa.

Aquest principi de *Jerarquia de veritats* es manifesta en l'estructura del Catecisme de l'Església Catòlica en tres principis que van ser tinguts en compte durant el procés de la seua elaboració:

- a) El misteri de la Santíssima Trinitat com a punt central de la jerarquia de veritats;
- b) l'accés cristocèntric;
- c) l'estructura orgànica de conjunt, que es reflecteix en la seua disposició en quatre parts.

Efectivament, una anàlisi del catecisme porta a la conclusió que la dimensió trinitària està present en tota l'obra, que té un fort caràcter cristocèntric, que no s'oposa al caràcter trinitari (Crist ens revela al Pare i per Ell se'ns dona l'Esperit), i que les quatre parts no estan simplement juxtaposades: la mateixa fe que és creguda, és pregada, és celebrada i és viscuda.

5. LA JERARQUIA DE VERITATS EN L'EXHORTACIÓ *LA JOIA DE L'EVANGELI*

El papa Francesc, en l'Exhortació *Evangelii gaudium*¹⁷ dona un nou pas endavant en l'ús d'aquesta expressió, perquè se serveix d'ella per a fonamentar algunes de les opcions pastorals que s'han de prendre en el moment actual, en aquesta nova etapa evangelitzadora a la qual ell vol convocar tota l'Església. El que en un primer moment era un principi a tenir en compte en l'ecumenisme, que després va passar a l'hermenèutica teològica i a convertir-se en un principi estructurador del Catecisme de l'Església Catòlica, ara s'empra també com un criteri a tenir en compte en el mode de comunicar el missatge de l'Evangeli en un moment en què l'Església està cridada a situar-se davant del món en una «clau missionera».

Hi ha, en l'ús que fa el Papa de la idea de la *jerarquia de les veritats* un paral·lelisme amb el Concili Vaticà II: Si en *Unitatis redintegratio* s'introdueix aquesta expressió per a indicar «com» s'ha de viure el diàleg ecumènic, en *Evangelii Gaudium* el Papa empra aquesta expressió per a donar-nos unes pistes sobre «com» s'ha d'anunciar avui l'Evangeli. No podem oblidar que

17. Seguim la traducció al català d'aquest document publicat per l'editorial Claret, Barcelona 2013.

aquesta és una clau fonamental per entendre l'exhortació del papa Francesc: actualment a l'Església no sols hem de reflexionar sobre «el que» hem de dir en l'anunci del missatge cristià, sinó que hem de tenir en compte «com» hem d'anunciar-lo. El «com» és tan important com el «què», el mode és tan important com el contingut. El Papa ens planteja el «què» i el «com».

La qüestió és: En un moment en què no s'ha de donar la fe per suposada en la nostra societat i en la nostra cultura, ¿com s'ha d'anunciar l'Evangeli perquè el missatge cristià no sigui desvirtuat? La velocitat de les comunicacions i la selecció interessada de continguts que realitzen els mitjans, porten a què moltes vegades es presente el missatge cristià d'una forma desfigurada, bé perquè es mutila o bé perquè s'ofereix una visió distorsionada, ja que es presenta l'ensenyament moral del cristianisme com si es tractés del nucli del missatge cristià, separant-lo del conjunt de la vida cristiana. Això porta a una visió del cristianisme reduïda al seu ensenyament moral.

Per evitar aquest perill de mutilació i que es presenti una visió distorsionada del missatge cristià, que pot portar a identificar tot el contingut del missatge cristià «amb aquests aspectes secundaris que, sense deixar de ser importants, per ells mateixos no manifesten el cor del missatge de Jesucrist» (núm. 34), el Papa al·ludeix a *Unitatis redintegratio* 11 com a fonament de les reflexions que ell vol fer sobre el mode d'anunciar el missatge cristià: «En aquest sentit, el Concili Vaticà II va explicar que «hi ha un ordre o “jerarquia” en les veritats en la doctrina catòlica, pel fet de ser diferent la seua connexió amb el fonament de la fe cristiana». Això —afegeix el Papa— val tant per als dogmes de fe com per al conjunt dels ensenyaments de l'Església, i fins i tot per a l'ensenyament moral» (núm. 36). Això no significa una relativització del missatge cristià: «Totes les veritats revelades —afirma el Papa— procedeixen de la mateixa font divina i són cregudes amb la mateixa fe, però algunes són més importants, perquè expressen més directament el cor de l'Evangeli» (núm. 36). No es tracta de negar cap veritat de la fe (núm. 39: «cap veritat no és negada»), ni de mutilar la «integritat del missatge de l'Evangeli» (núm. 39), sinó de comprendre millor el missatge cristià tot situant cada veritat en el seu lloc. D'aquesta manera es percep millor «l'harmoniosa totalitat del missatge cristià» i es descobreix que, encara que no tinguin totes les veritats la mateixa importància, «totes tenen la seva importància» perquè «s'il·luminen les unes a les altres» (núm. 39).

Dos aspectes cal destacar en aquests textos en què el Papa planteja una problemàtica que no és ecumènica (encara que evidentment pot tenir conseqüències per a l'ecumenisme), ni és directament una qüestió d'hermenèutica teològica (encara que pressuposa una hermenèutica teològica), ni de transmissió ordenada de la fe a persones ja creients realitzada en un context de

catequesi (encara que està relacionada amb ella). El tema que al Papa li preocupa és com comunicar el missatge cristià «en clau missionera» (núm. 34):

a) El primer aspecte consisteix a adonar-se del llenguatge emprat pel Papa, un llenguatge que té a veure amb la preocupació missionera de l'exhortació *Evangelii Gaudium*, que es podria formular amb aquestes paraules: Avui estem cridats a anunciar l'Evangelí amb «el propòsit que la seua bellesa pugui ser més ben percebuda i acollida per tothom» (núm. 42), a transmetre la fe «en l'actitud evangelitzadora que desvetlli l'adhesió del cor amb la proximitat, l'amor i el testimoni» (núm. 42). El Papa parla del «cor del missatge de Jesucrist», del «nucli essencial de l'Evangelí que li atorga sentit, bellesa i atractiu» (núm. 34), de «l'essencial, que és el més bonic, el més gran, el més atractiu i alhora el més necessari» (núm. 35), del «cor de l'Evangelí» (núm. 36). Si som capaços de presentar amb claredat eixe «nucli fonamental» (núm. 36), la proposta cristiana «sense perdre profunditat i veritat», «se simplifica... i així es torna més contundent i radiant» (núm. 35). En eixe nucli fonamental «el que resplendeix és la bellesa de l'amor salvífic de Déu manifestat en Jesucrist mort i ressuscitat» (núm. 36).

Aquest llenguatge ens evoca teologia de Hans Urs von Balthasar en la seua *Estètica teològica*: Si el bé i la veritat no són atractius, és a dir, si no es presenten en tota la seua bellesa, no poden ser percebuts i acceptats. I la bellesa de la Revelació és percebuda o captada quan se situa davant dels nostres ulls la figura de Crist. En Ell l'amor salvífic de Déu adquireix forma, una forma que pot ser percebuda i acollida fins i tot abans de ser compresa i viscuda, perquè captiva a qui l'ha vista. És un signe més de com la teologia de von Balthasar, amb la recuperació del tercer transcendental (*pulchrum*), i amb la seua doctrina de la «forma» i la seua apologetica de la «visió» va endinsant-se en la comprensió de la fe cristiana.

b) El segon aspecte que cal destacar és que en aquesta exhortació el Papa amplia l'ús del concepte de *jerarquia de les veritats* a l'àmbit de la moral. En efecte, en el número 36 de l'exhortació afirma: «[Després de l'al·lusió a *Unitatis redintegratio* 11] Això val tant per als dogmes de fe com per al conjunt dels ensenyaments de l'Església, i fins i tot per a l'ensenyament moral». Quan les exigències morals de la vida cristiana es presenten «fora del context que els dóna sentit» (núm. 34) i separades del nucli essencial de l'Evangelí, es tornen incomprensibles per a l'home d'avui, que tendeix a identificar el missatge cristià amb les normes morals. El Papa vol evitar eixe perill en la predicació dels ensenyaments morals de l'Església. Però també vol evitar un segon perill: igualar totes les exigències morals, com si totes tingueren la mateixa importància en la vida cristiana.

Hi ha una jerarquia «en les virtuts i en els actes que en procedeixen» (núm. 37). Si per al Papa, el nucli de l'Evangeli és l'amor salvífic de Déu manifestat en Jesucrist mort i ressuscitat, seguint sant Tomàs d'Aquino, el Papa ensenya que «quant a l'actuació exterior, la misericòrdia és la més gran de totes les virtuts». És la virtut pròpia de Déu i en ella resplendeix plenament la seua omnipotència.

6. CONSEQÜÈNCIES PASTORALS

L'Exhortació *Evangelii Gaudium* és, abans que res, una exhortació pastoral, una invitació que el Papa fa a l'Església «a una nova etapa evangelitzadora marcada per eixa alegria» (es refereix a l'alegria de l'Evangeli). Aquesta perspectiva és també la que determina la finalitat de l'ús que el Papa fa del concepte de *jerarquia de les veritats* en l'exhortació. D'acord amb el caràcter pastoral d'aquest document, el Papa afirma: «És important treure les conseqüències pastorals de l'ensenyament conciliar» (núm. 38). Tres són les qüestions pastorals que, al meu parer, tenen importància:

a) Adequada proporció en l'anunci de l'Evangeli. Aquesta proporció ha de ser respectada tant en els temes com en l'accent amb què es prediquen certs temes. Les veritats que pertanyen al cor de l'Evangeli han de ser les primeres que ressalten en la predicació, i aquelles virtuts o normes morals que són les més importants no han de ser enfosquides per les que són secundàries. En el núm. 38 el Papa posa alguns exemples: s'ha de parlar més de la gràcia que de la llei, més de Jesucrist que de l'Església, més de la Paraula de Déu que del Papa. Aquesta *jerarquia de les veritats* s'ha de reflectir en la predicació precisament per fidelitat a l'Evangeli. Quan no es respecta, no es transmet l'Evangeli fidelment, perquè en comptes d'anunciar l'Evangeli el que s'anuncia són «alguns accents doctrinals o morals que procedeixen de determinades opcions ideològiques» (núm. 39). Això significa que el principi de la *jerarquia de les veritats* adquireix una funció criteriològica des de la que hem de revisar la nostra predicació si volem transmetre amb fidelitat l'Evangeli i no sotmetre'l a les nostres opcions ideològiques.

b) S'ha de parlar més de la gràcia que de la llei. També aquest principi té conseqüències amb vista a la predicació sobre els temes morals, o més aïna, amb vista a la comprensió de la vida cristiana, que no és una ètica estoica ni una mera filosofia pràctica. Vaig a detindre'm breument en aquest tema, perquè em pareix que és important en l'actual context cultural.

Si pensem en el que ha sigut la relació entre l'Església i la societat en les últimes dècades i en el moment actual, o ens acostem a les notícies aparegudes en els mitjans de comunicació social sobre temes eclesials, observem que les qüestions morals estan en el primer pla del diàleg, o millor, de la confrontació entre l'Església i la societat. La diferent perspectiva des de la qual s'aborden certs temes que tenen implicacions morals importants ha provocat un distanciament entre l'Església i la societat no sols a l'Estat Espanyol, sinó en tota l'Europa occidental.

La problemàtica moral és un dels grans reptes davant els quals es troba l'Església del nostre temps, perquè en la nostra cultura s'han produït canvis profunds d'actituds pel que fa a la percepció dels valors. En l'arrel d'aquests canvis cal mencionar dos fenòmens: en primer lloc, els avanços científics i tècnics possibiliten que avui es puguin donar certs comportaments que fins fa poc de temps eren impensables. Açò ha portat que els límits de la tècnica s'identifiquen amb els límits de l'ètica. Molts no troben raons perquè allò que tècnicament és possible hagi de ser considerat il·lícit des del punt de vista moral. El segon fenomen característic del nostre temps és el pluralisme de la nostra societat, que ha derivat cap a un relativisme ètic. La conseqüència més evident d'aquest relativisme per a l'Església és que actualment no s'accepta la seua autoritat en temes morals com un criteri vàlid per a tots. En tot cas, se li reconeix el dret d'orientar als seus membres, però no pot tenir la pretensió de voler que la vida social es configuri i s'organitzi a partir del seu magisteri.

I és precisament en aquesta societat i en aquest món en què l'Església està cridada a ser transmissora de la vida cristiana i ha de fer-ho sense oblidar la problemàtica moral i humana, perquè si prescindira d'ella, l'anunci de l'Evangeli es convertiria en quelcom desconnectat de la vida dels homes del nostre temps.

Davant aquesta situació, no ha d'estranyar que els problemes morals ocupin un lloc rellevant tant en el magisteri dels bisbes com en el magisteri pontifici. La urgència de les qüestions morals concretes, l'aparició de nous comportaments, la gravetat de les conseqüències que alguns d'aquests comportaments comporten, provoquen que l'Església sovint se centre en la missió, a la que ella no pot renunciar, d'educadora moral. No ens ha d'estranyar que, en el moment actual, l'Església sigui considerada per moltes persones com una institució portadora o defensora de certs valors morals, que estan en contradicció amb la mentalitat dominant en la nostra societat i en la nostra cultura.

Ara bé, l'Església no és només una institució defensora d'uns determinats valors morals que ha d'ensenyar amb insistència. La seua missió és portar els

homes a la plenitud de la vida cristiana. Aquesta és la vida en Crist que només és possible per la gràcia. El compliment de la llei moral no és possible més que des de la gràcia. Sense ella la llei es converteix en una càrrega que esclavitzava. Els grans teòlegs han expressat açò de distintes formes: sant Agustí en la seua obra antipelagiana *De Spiritu et littera* afirma que si l'Esperit Sant no infon en els nostres cors l'amor a Déu i a la seua llei, les exigències morals es converteixen en lletra que mata perquè desperten i provoquen en l'home el desig de pecar. Només des de l'amor de Déu que l'Esperit vessa en els nostres cors és possible la vida cristiana. Sant Tomàs d'Aquino, en un text citat pel papa Francesc en *Evangelii Gaudium* (núm. 37), afirma que l'essencial de la llei evangèlica és la gràcia de l'Esperit Sant, per la qual cosa és una llei d'homes lliures i no una llei esclavitzant, perquè la gràcia ens porta a desitjar lliurement el que la llei prescriu. Ja en el segle xx Hans Urs von Balthasar fonamenta l'actual moral del cristià, no en l'autocomprensió que l'home té d'ell mateix, sinó en la seua relació dialògica amb Déu, que no és una altra cosa que una interpenetració de gràcia i gratitud, diàleg que es realitza no primàriament en paraules formulades, sinó en la confrontació i en la relació de l'existència. Per al gran teòleg de Basilea, l'existència cristiana es fonamenta també en el fet que en Crist l'home, que ha estat creat per Déu, pot arribar a ser, per la gràcia, una persona teològica, és a dir, un «fill del Pare». És per això pel que l'existència cristiana s'ha de caracteritzar per ser una «existència teològica».

La vida moral cristiana es fonamenta en una relació dialogal amb Déu, en la inserció en Crist per la gràcia i en la presència de l'Esperit en el cor del creient. Ella només és possible si es cultiva la vida espiritual i s'arriba a una relació d'amistat amb Déu en l'oració. Per a introduir els homes en la vida cristiana no basta una educació en els valors, sinó que cal conduir-los a les fonts de la vida en Crist. Per això l'Església ha de procurar que la societat no sols la percebi com una educadora moral, sinó, abans que res, com una mestra d'espiritualitat. No pot haver-hi vida moral sense vida espiritual, raó per la qual l'Església no està només per a defensar una moral, sinó per a conduir els homes a la plenitud de l'experiència cristiana.

c) Una adequada pedagogia de la vida cristiana. Aquesta és la tercera i darrera conseqüència que m'agradaria comentar breument. Aquesta pedagogia s'assenta sobre dos principis: un criteri de discerniment i un criteri de gradualitat. En el núm. 43 d'*Evangelii gaudium* s'al·ludeix a aquest criteri de discerniment: El Papa es refereix a costums «no directament lligats al nucli de l'Evangeli» que han nascut en una època i que avui no presten un servei amb vista a la transmissió de l'Evangeli, perquè no s'interpreten de la mateixa manera que quan van nàixer o perquè el missatge que porten no és percebut

adequadament. També el Papa al·ludeix a «normes o preceptes eclesials que poden haver estat molt eficaços en altres èpoques però que ja no tenen la mateixa força educativa com a formes de vida» (núm. 43). Això ens invita a una revisió, que no és fàcil. En aquesta qüestió la reflexió teològica està cridada a prestar un servei fonamental.

El segon criteri és el de gradualitat que condueix a la misericòrdia i a la paciència (núm. 44). Basant-se en el núm. 1735 del *Catecisme de l'Església Catòlica*, on s'afirma que «La imputabilitat i la responsabilitat d'una acció poden quedar disminuïdes i fins i tot suprimides per la ignorància, la inadvertència, la violència, la por, els hàbits, les afeccions immoderades i altres factors psíquics o socials», el Papa afirma que «sense disminuir el valor de l'ideal evangèlic, cal acompanyar amb misericòrdia i paciència les etapes possibles de creixement de les persones» (núm. 44). Un acompanyament que no infongui pors, sinó que estimuli les persones i que estiga caracteritzat per la misericòrdia, pot ajudar a un progrés vertader en la vida cristiana. Eixe progrés ve si a la persona li arriba «el consol i l'estímul de l'amor salvífic de Déu que actua misteriosament en cada persona, més enllà dels seus defectes i caigudes» (núm. 44).

7. CONCLUSIÓ

Al llarg d'aquesta exposició he volgut presentar com una expressió, que el Concili introdueix en el marc del Decret *Unitatis redintegratio* i, per tant, com un principi per al diàleg ecumènic i que no ha estat exempta de tensions, ha mostrat la seua fecunditat en el temps del postconcili: en un primer moment es va convertir en un criteri hermenèutic per a la comprensió de les veritats de la fe. Després es va assumir com a principi per a l'exposició de la fe en el *Catecisme de l'Església Catòlica*. Ara, en l'Exhortació *Evangelii Gaudium*, el papa Francesc l'ha emprat com a criteri per a l'anunci de l'Evangeli i per a introduir els homes en la vida cristiana. Estem davant d'un exemple de la fecunditat del Vaticà II, una fecunditat que no s'esgota únicament en la lletra dels seus documents, sinó que es manifesta en el fet que moltes de les seues intuïcions han estimulat la reflexió teològica i la vida pastoral de l'Església en el temps del postconcili. Aquesta fecunditat mostra que el Vaticà II és vigent encara avui.